

տեսարանին հետ: Այնպէս կ'երեւար իբր թէ ծովը մեծատարած բացդ լեզուներու տակ կ'եռայ: Բայց մերթ ծովէն դուրս կ'ընկեր իր ծառայում, եւ մերթ կը թափարկէ: Երբեմն վեր կը բարձրանար, եւ օդը մէջ անհետ կ'ըլլար, եւ երբեմն հոյժահայած այս գին այն գին խուռնութեամբ կը դիմեր: Նայն միջուրին ծովն եւ եռալու ու ծխողու ձայնիւն երաժշտութեան տեղ կը բռնէր: Հանգիստիկցներէն ոմանց բարձրաբեր կատարելու համար յառաջ վարեցինք նաւը եւ ստորեակ բոցերն մէջէն անցանք, թէ եւ այս զուարճութիւնը կրնար մեզի ծանրագին ըլլալ, վասն զի շագնաւաւոր սովորաբար նաւթ կը տանէր եւ նաւթի մէջ բոլորովին թաթաւած էր: Սակայն ամենայն ինչ յաշու գնաց: Գրեթէ ժամ մը կեցանք գնեցեցէք այս քանակի տեսիլը, եւ ի դարձին երկայն տանել կը դիմեցինք ծովու հոյժահայած, որ կատարեց ծովու վրայ գրեթէ ամէն օր մընդ հիւսիսէն անուշաւ մարած պիտի ըլլայ:

Հարաւայիւն Ափրիկէի տարամանքի յերթը:

Քաղաքանտի կառավարութեան վերջին պաշտօնակարն փրանսիականութեան հաճմամբ Հարաւային Ափրիկէի աշխատանքի շուրջ գլխաւոր հանդերձութիւնը բերցն 1882 Սեպտեմբեր 1էն մինչեւ 1884 Սեպտ. 1, ուստի երկու տարւան մէջ, 4 1/2 միլիոն դարաք (carat) է, որ հաւասար է 128.695,100 ֆրանքի: 1871էն ետք այս հանգեքը գտնուեցան, մինչեւ 1883՝ աշխատանքի բերքը շուրջ 31 միլիոն դարաք եղաւ, որ առ նուազն 900 միլիոն ֆրանքի հաւասար է:

ՔԱՂԱՔԱՅԵՐԵՆ ՏԵՍՈՒՆԲԻՆԻ

ԳՈՐԼԱՐԻՈՑ ԽԵՐԻՐ

Շոքո շոս ամեն ի վնո քովանալի քաղաքակաշացաւ աշխարհի մտադրութիւնը գրաւող նիւթն է Պուկարիայի ինքնիւր, ոչ պնշափ կիրնան կամ ինդոյին ներքին ծանրաւորութեան. որչափ մեծ տեղութիւնաց ընթացից կողմանէ:

Խոլորայ լուսաւորութեան համար պէտք է որ համառօտի յիշատակներ վերջն տարնետրու գլխաւոր դէպքերը: — Օսմանեան-Ռուսական վերջին պատերազմէն ետեւ զուսմարտով Պերլինի դիւսանամոյութը շանացած էր այնպիսի շինմանց վրայ հաստատել այս նորածին իշխանութիւն, որ թէ վնաս չանսի Օսմանեան պետութեան ամբողջութեան, եւ թէ՛ հատուցում ըստ Ռուսիայի ըրած գոյնրուն՝ անծանց եւ դրամից կողմանէ: Բողոքն որ Պուկարիա փէ՛: Սուլթանին վերին իշխանութեան ներքին մասը երբեք ամբողջացուցել մասն Օսմանեան պետութեան, քայց եւ յանման առաւ կամ Բուրլոյ որ Ռուսիա մեծ աղբեղութիւն ունենայ երկրին վարչութեան վրայ: Այսովս ոչ միայն Ռուսիայ առաջարկած անձն՝ Պաղղիստիկի տնէն Սուլթանից իշխան ծնորդութեան, եւ քանակէն մէջ Սուլթանի ուս պաշտօնակար փութաւ, այլ եւ ուսս զօրպան մը պատերազմի պայմանովս եղաւ: — Այս կերպով մինչեւ 1885 տարւոյն Սեպտեմբերի վերջնը:

Բայց չէր կրնար այս խաղաղութիւնն երկարատեւ ըլլալ: — Պուկարիայ սամանակեց զաւտը մը կայ՝ մեծազոյն մաստիք տաւաշին ցիլակեց ծողովորդանք, զոր Պուկարի ղեկավարածողով չէր ուզած ամբողջել նորահաստատ իշխանութեան նստ. այլ սահմանած էր որ նաւանութեան մեծ տէրութեանց փն, Սուլթանին անմասնաւ Օսմանեան ընդէ: Կուսակալի ձնօր կառավարութի՝ կերպ մ'ընթերցութեանք (ստո-

nomie) եւ զանազան ստանձնաշնորհութեանք: Այս զաւտին անուս տրուած էր Արեւելեան Ռուսիին: — Սակայն ոչ Պուկարը եւ ոչ Արեւելեան Ռուսիիցք զո՛ր էին այս կարգադրութեան վրայ, այլ կը բաղձնային միմաստ, եւ միշտ յայտն կամ զաւտի կերպով կը շանային այս բաղձնայն ի գլուխ տանել եւ ի ծանօն կը պատասխանէին իսկ: Սոյն շանից նստութիւնն եղաւ անցնալ (1885) տարւոյն Սեպտեմբերի յեղափոխութիւնը: Նոյն ամսոյն կէսէն ետեւ՝ Արեւելեան Ռուսիիցք փրկիպալէի մէջ յեղափոխութեան սկիզբ ընձեղ, Օսմանեան Կուսակալը վար տան, եւ անմիջապէս միմաստը տեղիւն ու մարտաբաղանք նստ միմաստը, Պուկարիայ Անքսանդր իշխանն նրախորցին որ զայ իրենց զաւտին վարչութիւնն ալ ձնոց անուս: Հաւանցաւ իշխանն, եւ քանի մ'օր ետքը (Սեպտ. 21) մեծ ջրով Փրիկպալէ մտաւ: Միջնեղս բոլոր ծնողապ զորմացման կը դիտէր՝ այս անակալալ դէպքն, եւ մեծ տէրութիւնը իրենց ընձեղ ընթացից վրայ ինքորու նստ կը քանակեցին, իրենք տարքեր երեւոյթ մը տալան՝ սամանակեց տէրութեան մը միմաստութեան:

Այս տէրութիւնն էր Սերուիս. որ ամառուին ի սկզբանէ Պուկարիայ մեծ նամակութիւնն չէր ցուցնէր, եւ ետքը երբեք երկուքին մէջ վճճ եւ երկպառակութիւնը կը ծագէին: Ետտ շանցն Սերուիս պատերազմ բացայ Պուկարիայ դէժ, համարելով թէ դիտաւ կը յաղթանակէ արիւսի տէրութեան վրայ, որ դեռ արեթ չէր ունցնիր իր գիտութեան քորութիւնը ցուցնելու: Իրօք ալ ի սկզբան անդ անպէս երեցաւ թէ Սերուիսաց իրակալութիւնը իրայ կատարութի: Բայց Իշխանը իշխանին անմասնաւ քաշութեանն ու ծաղուք նրամանատարութեանն առ նաւարակ կարծեալին քուրովին նակաւակ եւ ք ունցաւ պատերազմը: Պուկարը եւ Ռուսիիցքը միացած, քաշութեանը կողովով մեծամեծ յաղթութիւններ կատարեցին, (Սեպտեմբերի քով նոյն. 18—29., Երազմունքի կողմն մէջ նոյն. 22—23.) որով ոչ միայն Սերուիսիցք ստիպեցան իս քաշելու, այլ նաեւ իշխանը Սերուիս մտած յառաջ կը քաշէին: Իրոց այս վիճակն մէջ մեծ տէրութիւնը նրախ համարեցան միջամտութիւն ընել, որով երբեքանայ զինամարտէր ետեւ (1885, Ինվ. — 1886. Մարտ) խաղաղութիւն եղաւ:

Պուկարիայ սպալային վրայ մեծ աղբեղութիւն ունեցաւ այս յաղթութիւնը: Կոստանդուպոլիս գլխաւորաւ մեծ տէրութեանց ղեկավարածողով թէ՛վալ Արեւելեան Ռուսիիի Պուկարիայ նստ միմաստն չնաւարեցաւ, քայց յանման առաւ որ Անքսանդր իշխանն ըստ միմաստուին Արեւելեան Ռուսիիի Օսմանեան ընդէ: Կուսակալ՝ ինք պատի մէջ մը վն, Սուլթանին նոր հաստատութիւն աննելու պայմանաւ, (Ապրիլ 4.)

Այս եղանակաւ նոյն կողմանց իրողութիւնները կարգաւորութեան եւ նաւագրութեան երեւոյթ մ'առնին: Բայց կային երեւ գլխաւոր նիւթք, որ ի նարի վեր ի վայր ընելու չէին ամենայն եմ: Մին այն էր, որ Անքսանդր արտաքուստ տեղի տալով մեծ տէրութեանց որոշման եւ իւր ղեկավարութեան նրամանաց կերպարաններով, իրօք յառաջ կը գալոր իւր սկան ընթացքը, քուրովին Պուկարիայ նմանցնել մանաւանդ թէ՛ նախացնել շանային Արեւելեան Ռուսիին կաւալը: — Ոչ ընդ ընդէլ մ'է որ դարձան վն, Սուլթանին միմաստանալ եւ իւրեանքին ընթացիքն եւ մեծ տէրութիւնըց միացան զորմարտութեանն այս վերջին վիճակն ալ խաղաղու, քայց կը մտար երկրորդ նիւթ մ'ալ, որ յառաջ քերաւ այժմիս աղմուկ:

Սոյն երկրորդն էր Իշխանին Ռուսիայ դիմաց քննած ընթացք: Անքսանդր կը շանար Ռուսիայ աղբեղութիւնը նուազեցնել, որուն չէր կրնար անատրոցը կրնալ նոյն կայսրութեան: Այսպէս երկու կողմանէ ոգիք նազմանալ կը զգուշէին, սակայն մինչեւ Փրիկպալէի յեղափոխութեան ժամանակը զէժ արտաքուստ աչք գորտող դէպք չէր պատահարած: Բայց երբ Իշխանը նոյն յեղափոխութեան գլուխն անցաւ, Ռուսաց վն, Կայսրն իւր տահմութիւնն յայտնադէս ցուցոց, գիշանոց առաւանակ ըմբակին մէջ ունցած աստիճանն վն վար անարկով եւ Պուկարիայ քանակին ուսս պաշտօնակալներն իւր կանչելով: Իրենն այս վիճակն մէջ

մնացին Պուլկար-Սերոբիական պատերազմին միջոցին, եւ այսպէս ալ կը շարունակուէին մինչեւ վերջին ժամանակները:

Սակայն անհար էր որ միշտ սրտաւ յտառէ իրարին: Վասն զի թէպէտ ժողովուրդներն եւ առաւել եւս քանակին միմազդին մասն իշխանին կողմն էր, բայց ասկանաւոր չէին ճանի: Ինտիկոյ կողմակիցը: Արդ այս վերջինաց Փիլիպպէի յեղափոխութեան զեռ տարին շրջացած՝ նոր յեղափոխութեան ձեռնամուխ եղան. որ Անկերանընդ անկախութիւն վերջացաւ: — Տարւոյ Օգոստոսի 28-ի. նորն կողմակցութեան գլխաւորներն չորս չնչոց հոգի համգրիկ առաջնորդութեամբ, իրենց կողմը վատարեան զօրքը պատարտ պաշարելով, գիշերանք վայտապար հրաժարել տալու շահալէն ետել: զինուորաց ուղեկցութեամբ մինչեւ Դանուբ խաւրցին. եւ անկէ ետեւը Ինտիկոյ Ռէնի ցաղաքը ցամաք շահեցին: Տեղական իշխանութիւնն զինքը պատուաւոր կերպով ընդունեցաւ, եւ շոգեկատք մննչեւ Աստորիոյ ասանման ընկերացաւ:

Հազիւ աստորիական Լեւոստանի Լեմպերկ մայրաքաղաքն հասած էր Անկերանը. նոր չեռագրով հրաւր ընդունեցաւ իր իշխանութեան զարք հաւանաւ: Վասն զի նոյն միջոցին իր կողմակիցներն յաղթող ելելով, Ստամբուլով Անկերանին Ռուսներուն զբխողութեամբը հակառակ կառավարութիւն մը դրած էին յստեւն իշխանին: Սիրով ընդունեցան Անկերանը գրաւէրը, ընէ օրէն ճառաւ Պուլկարիս. եւ իբր յաղթանակաւ մտնա Սոֆիա մայրաքաղաքը. (Սեպտ. 3:)

Բայց այս ամենայն յազիւ երեք չորս օր տեւողութիւն ունեցաւ: Իշխանը զիտեւելով թէ՛ իր գաւուն վրայ իր կնիւտ մնալ առանց Ինտիկոյ հանդիմանման, անմիջապէս խնամարանակն Նեապոլի մ'ուղղած էր վն: Կայսեր. որով անյայտի մեծաթղակաւ պատասխան մ'ընդունեցաւ, որ տեսաւ թէ՛ իսրկէ իսրկէ իր հրաժարումը տալ: Ռուսի ժողովուրդն յայտարարութիւն մը հանելով, (Սեպտ. 7) յանձնեց որ իբր դրած ինքնամարտիկան եռապատկութեամբ (Սամակուլով-Գաւրելով-Մուղազլովը) Նազաւոնքն, եւ նոյն իրիկուն մամբայ ելաւ դէպ ի հեծմունքս:

Սուր յայտ Ինտիկոյ կողմէնէ գործակալ եկաւ Գաւրպարս կոմս զօրապետն. որ վն: Կայսեր անուամբ այսելայս պահանջմունք ըրաւ, որոնց գլխաւորներն էին. զԱնկերանը նորէն շէնտելը. ազատ թողուլ նոյն Իշխանին զանգնէլութեան ժամանակից պաշտօնակալներն որոնք քանտարկուած էին եւ զատաւարին տակ իր զօրութիւնն, եւ ընտրութեան ժողովին զատարարն յապաղել: Ինքնամարտիկանն որդալէն պատասխան տուաւ թէ՛ ոչ ոք իր մտածէ զհրաժարեալը նորէն ընտրել. քաւակն ժամանակ ընդգիծմանալէն ետել՝ վերջապէս պաշտօնակալներն ազատ թողուց. բայց նոր ընտրութեան ժողովին յապաղունն յանձն չառաւ: Կրնայ ըստի թէ՛ ռուս Գործակալին Պուլկարիս կեցած ըմբանակ ժամանակն իւր եւ ինքնամարտաց մէջ անդադար հակառակութեանց եւ վիճից շոյցալ մ'ընաւ: Նոյն իսկ ճակէ մեկնելն պայտիկ վէճէ մը պատճառներով, որուն առիթն Նեոտեկան է: Փիլիպպէի Տիւպատուարարուն տաճիկ պահապանին (գրաւպիկն) եւ տեղացեց մէջ կոյի մը ծագելով, առաւինք ընտելեցաւ եւ վիճել մ'ստորիկութեան ընտարտուելովն ստեւ եւ նրկող օրն ազատ թողուցաւ: Սուր վրայ Գաւրպարս հանուցում պահանջեց. զոր տեղերն վարդուիկներ զլացաւ, զպահապան յանցարար համարելով: Բայց Գործակալն թողուլ երթալուն (ոյլ. Կէսերը) Նիւմակուլութիւնն անով անկի կը մեծնայ, որ իւր Դամանալը Ինտիկոյ ամէն հիւպատոսը եւս միաւարդն մեկնեցան. իննց ազգայնաց պաշտակալներն յանձնեցով Պուլկարիոյ մէջ զերմանական Տիւպատուար. իսկ Անկերանն Ռուսիկն մէջ՝ զազգիներն հիւպատուաց, որ քսէլ է թէ ղեկավարական հաղորդակցութիւնը կորցնայ Ինտիկոյ եւ նոյն երկու գաւառաց մէջ: Մյուս առիթի մեկնեցան ցացին ճանի այն երկու պատերազմական նսւր. որ ի սկզբան (Հոկտ. 26, 29) վասնայի առէլ եւ կենսային, եւ կտող մին հոն մնալով. միւրը Պուլկիսզ ցացած էր: Ընթեք թէ ինքնամարտաց չէին յանձն առած ընտրութեան ժողովը յապաղելու պահանջմունքն: Հետ

այսմ՝ նոյն ժողովը Թիւրքուս զուսարելով. (Նոյ. 10) միաքան հաւանութեամբ ընտրեց Դանիայի Թագաւորն նորորդ որդին վատարուր իշխանը: Պուլկարն կը կարծէին թէ այս իրենց ընտրութիւնն հանուն իրենց Ինտիկոյ. եւ այլ եւս մեծ տէրութիւնք կը հաւանին, նոյն Իշխանը Կայսրուսինն եղալոյն ըլլալով: Բայց յայտնի է թէ ոչ երբեք կնիւտ Ինտիկոյ յանձն առաւ պահպան ժողովը ծնող եղած ընտրութիւնն, որուն զուսարմանն այնչափ քննուէր՝ որ համարեւ եւ զոր չէր ուզիր օրինաւոր ծաննալ: Սակայն Ինտիկոյ դիմադրութեան պէտք չմնաց. որովհետեւ ի՞նչ ընտրեալ Իշխանն եւ ոչ անոր հայրն հաւանեցան ընտրութեան, իւրաքանչիւրն Պուլկարիային ուղղեալ չեռագրին քաղաքավար քայք մեծաթղակաւ պատասխան տալով:

Բաւական ժամանակն ի վեր կը խաւուր թէ Ինտիկոյ իւր կողմէնէ կ'ուզէ առաջարկել յընտրութիւն՝ Միւնիքիւնիոյ Նիկողայոս իշխանն: Իրոց ալ Նոյնէ. կէսն սկսաւ է նոյն անիկն Նիկողայոսը քանակցի մեծ տէրութեանց նետ. որոնք ի քստիլ ի՞նչ մեծ ընդդիմութիւն չեն ցուցներ: Բայց այսու անդունդ կ'երեւայ թէ ոչ փորք դժուարութիւնն պիտի կրէ նոյն իշխանին ընտրութիւնն. որովհետեւ Պուլկարը աստիկն ընդդիմութիւն կը ցուցներն անոր անմէն: Վերջին օրերն լրագիրք կը խօսին ճանի Գաւրպար-Նոյնից ցեղէն Փերդիանդը իշխանին վրայ. որ ազգակալութեան եւ ինքնամարտիկան կապուած է Անգլիոյ. Աստորիոյ եւ Նեոգիոյ տիրող տերերն Նետ: — Ի՞նչ այս նիւթին եւ թէ՛ ընդհանրապէս Պուլկարիոյ իրողութեանց վրայ խօսելու համար յետաւապետը երբ շոգէ կազմակ պատգամաւորութիւն մը ծամբայ յանեցին. (Ինկիս. սկիզբը) որ մեծ տէրութեանց մայրաքաղաքները կը պտըտի:

Իշխանին զարնէլցութիւնն ետել երկայս ժամանակ թանձր մթնոլորտի կը տիրէր մեծ տէրութեանց ընտելու քաղաքակալութեան վրայ. եւ յազիւ առանձնապէս մակաքերութիւնը միայն կը տեմուէլէն Նշահաւոր կամ կէս պաշտօնակալն լրագրաց մէջ: Բայց վնըլն աստեւնեղը քաւական լուսաւորութիւնն տարածեցան, որով յայտնապէս իսկ կը տեմուտի թէ ամէն տէրութեանց քաղճանքն ու դիմունքն է՝ իրենք քարեկամաւոր եւ խաղաղութեամբ ի գրուկ հանել ամենայն ինչ Պերդիկն ղեկավարմունքին որդանցն համարման կարգի դնելով, առանց Գաւրպանան տէրութեանց անկախութեան վնաս հանելու, թող չտալով որ միակ տէրութիւն մը ուրիշ տէրութեանց կամեց հակառակ միշահաւոր ըլլայ, եւ պահանջելով որ Պուլկարիոյ եւ Անկերանն Ինտիկոյի իրողութեանց վերջապէս լուծուն իրենց ամէնայն միաքան ընտարմանը կատարուի:

Այս է Պուլկարիոյ ինքնուրին վիճակը ինտիկոյ վերջերն, ներ հանդէսն կը յոստաղակուի:

Ինկիզուայն իշխանին վրայ լրագրաց առան տեղեկութիւններն լայն կը բաժնաբանին, թէ Տարք Դանիալ Յատան, որ Միւնիքիւնիոյ անխախ իշխանն էր, Գաւրաւ Կայսրը կ'առին առաջին տարիները ծնուելով, իւր ոյրին մեծք առաւ տէրութեան կառավարութիւնն այս Ինկիզուայն իշխանին անգաւրահասութեան ժամանակին: Ինտեմուէլն այս քաւիքաւ տեղին մէր էր, որ յորին պատերազմին մէջ Ինտիկոյ քաւիքին զոյգեալն Միւնիքիւնիաց քեզին անձնար հրամանաւորութիւնն ըրաւ. բայց յետոյ տէրութեան մէջ հանգիստն առան տեղին չէր իրենցով. կապուէլն անգիւրաւորութեանն յանձնէլ Դանիան, որից անգիւրաւոր իշխանին անուամբ վնաս եղաւ ժողով: Իսկ երբ Երազմուս եղաւ իշխանն՝ իրենցովն հրամանաւորութեան իրենցինքն, Բաւարի քաւիքը մտաւ. եւ Անգլիաներ իւր Կայսեր Հետ Գաւրպարի պատերազմին մը ժամանակը եղաւ:

Յատան անուան նշանաւոր կը համարեն ամենք թէ Միւնիքիւնիոյ պատերազմը անհաջկան արտօնան ըլլայ եւ իշխան կամ իշխանոց իշխանիկ. ուր այլք կը կարծեն թէ ընտանեց կամ ցեղի մը անհաջկան անունն ըլլայ, որ երկու ինչ պատերազմ ի վնասի եւ ի հայր. եւ թէքերն այս վերջերս Հետ ցեղակից ըլլայ տեմանաւորէ եւ Հաւիւսար Յատան ընտանեց:

ՀԻՐՏԱՅԻՐԱԿԻՅԵ ԵՒ ԳՈՏԱՍԻՐԱՆՃԱՌԻ ԻՄԲՐԱԳԻԻ
Է. ՌԵՓՈՒՅԵԼ Կ. ՊԵՐՏՈՅԷ

ՎԵԻՆԵՆ. ՄԻԻՐՈՒՆԵՐՆ ՏՅՐԱՐԻՆ (W. HEINRICH)